

Rolv Nøtvik Jakobsen

Gunnerus og nordisk vitenskapshistorie

Oslo: Scandinavian Academic Press 2015, 339 s.

Av Per Pippin Aspaas

Johan Ernst Gunnerus (1718–1773) har en spesiell posisjon i norsk vitenskapshistorie. I sin tid som biskop, fra 1758 og frem til sin død i 1773, bygde han opp det kongelige norske vitenskapselskapet i Trondheim. Han inspirerte prester i hele det store stiftet til å bedrive naturvitenskapelige studier, brevvekslet med Linné og var en sterk talsmann for opprettelsen av et norsk universitet. Opplysningstiden, med sine konnotasjoner i retning modernisering, nytenkning og sekularisering, er en vignett som har festet seg ved navnet Gunnerus. Men passer denne vignetten, eller rettere: passer alle de konnotasjonene den fører med seg? Nei, mener Rolv Nøtvik Jakobsen. Han velger å se Gunnerus som en representant for «1700-tallet», rett og slett. Nå kunne det innvendes at denne rent kronologiske betegnelsen ofte brukes som synonym til nettopp opplysningstiden, men den åpner i hvert fall opp for en mer nøktern og balansert skildring. Dette er også Jakobsens agenda. Han vil skildre Gunnerus, og tiden han levde i, på en åpnere og mer nøktern måte enn det som har vært prøvd hittil.

Her kommer Jakobsens bakgrunn som filolog og teolog, med en avhandling om dikterbiskopen Johan Nordahl Brun på CV-en, til stor nytte. For hva hadde Gunnerus med seg i bagasjen da han ble utnevnt til biskop av Nidaros i 1758? Under oppveksten som sønn av en stadsphysicus (lege) i Christiania, utmerket Johan Ernst seg som en dyktig elev i klassiske språk ved katedralskolen. Herfra ble han sendt til København, hvor han fikk store problemer med å klore seg fast som student «formedelst Fattigdom» (faren døde da han var fjorten). Men Gunnerus klarte å få stipend til å studere i utlandet, nærmere bestemt ved pietismens intellektuelle kraftsentra Halle og Jena. Her ble han i mange år, frem til han i 1755 inntok København med solid erfaring som hjelpelærer i filosofi og med en lang publikasjonsliste med latinske og tyske avhandlinger om bl.a. Guds eksistens, dogmehistorie, natur- og folkerett i bagasjen. Hans ankomst til hovedstadens akademiske miljø ble først annonsert gjennom en serie bokomtaler i det toneangivende *Kjøbenhavnske Nye Tidender om lærde og curieuse Sager*. Derneft fulgte en brautende opptreden *ex auditorio* ved en juridisk disputas hvor Gunnerus utmerket seg som en «besserwisser» og møteplager av de sjeldne. Men alt dette var ifølge Jakobsen helt bevisst: for en ubemidlet mann uten adelige aner gjaldt det for enhver pris å bli lagt merke til.

Og Gunnerus var en mester i å bli sett, i å skape seg et navn. Det var avgjørende for å skaffe seg patroner – og holde på dem.

Jakobsen kartlegger hele rekken av patroner via dedikasjoner og andre rosende omtaler i lærde bokutgivelser. En tidlig lovprisning kommer i Bergen-biskopen Erik Pontoppidans *Norges Naturlige Historie* (bd. 2, 1753), hvor det heter om Gunnerus – som på dette tidspunktet befant seg i Jena – at han var «en af dette delicate Seculi allerstørste og sublimeste Philosophis». Gunnerus blir altså grundig rost i et naturhistorisk pionerverk. Likevel fremstår både denne rosen, og ikke minst den enorme innsatsen han senere skulle legge for dagen som naturforsker, som et stort paradoks. Som Jakobsen påpeker, hadde Gunnerus drevet med mye forskjellig innen han ble biskop i 1758, men innen empiriske naturstudier hadde han vitterlig *ingen* meritter. Hvordan skal naturforskeren Gunnerus forstås? Som en mann som ble «omvendt» fra abstrakte grublerier innen filosofi, naturrett og teologi til sekulære, empiristiske naturstudier? Som en biskop som la hele sin sjel i biologiske sysler og betraktet sin egentlige embetsgjerning som et rent venstrehåndsarbeid?

Jakobsens tese er at en slik fortolkning er både feil og fordømmende. Gunnerus var aktiv som filosof og teolog – og forkynnende biskop – helt til det siste, og det er ingenting som tyder på at hans prekener om gudstro og moral var påtatte. Til det gikk han for dypt inn i materien. Med Gunnerus er det nettopp dybden i hans engasjement på en rekke ulike virkefelt som slår en. De fleste fremstillinger har hittil vektlagt kun utvalgte deler av hans mangslungne virke. Jakobsens ambisjon er å ta hele bredden like alvorlig.

Gunnerus la selv i høy grad opp til en holistisk innfallsvinkel til vitenskapene. Under studietiden ble han sterkt påvirket av Christian Wolff og kvernet ut en serie avhandlinger etter stringent logisk mønster, på tysk og latin om hverandre. Etter tilbakekomsten til København i 1755 og forflytningen til Trondheim i 1758, fortsatte han å publisere på tysk og latin, sideløpende med et voksende dansk forfatterskap. Jakobsen faller ikke for fristelsen til å betegne norsk som et eget språk, noe det vitterlig ikke var på 1700-tallet. Tvert imot betrakter han, i tråd med Gunnerus og hans samtidige, dansk som det naturlige folkespråket for den lille kretsen som bygde opp Det Trondhiemske Selskab – en forening hvor det meste kretset rundt biskopen selv og historikerne Peder Frederik Suhm og Gerhard Schøning, foruten dikter og borgermester Niels Krog Bredal og organist og oppfinner Johan Daniel Berlin.

Da selskapet noen år senere fikk kongelig godkjenning, holdt Gunnerus en programmatisk festtale på Christian VIIIs fødselsdag, 29. januar 1768. Denne talen danner utgangspunkt for Rolv Nøtvik

Jakobsens bok, som er tematisk inndelt i kapitler som «Selskap», «Språk», «Vitskap», «Naturen i teorien», «Naturen i praksis», «Historie», «Rett» og «Gud». Denne inndelingen legger opp til en analytisk, drøftende stil – og dette er også bokens store styrke. Men enhver leser har i tillegg behov for narrativ struktur. Dette behovet er tilsynelatende forsøkt dekt gjennom åpningskapitlet «Gunnerus og kongen», hvor det lille man vet om Gunnerus' barndom i Christiania er oppsummert, fulgt av en rask tur gjennom København, Halle og Jena og tilbake til København – hele tiden med kongens betydning i dansk-norsk vitenskapshistorie som bakteppe. Med mindre man forutsetter at leseren med jevne mellomrom skal hoppe ut av boken for å slå opp i biografiske leksikonartikler, er dette lite vellykket. Et underkapittel som «Tilbake i Kongens by 1755–1758» er til god hjelp; underkapitlene «Ein universitetsby prega av pietisme og opplysning» (=Halle) og «Jena» kunne gjerne ha fått tilsvarende tidfestinger. Spesielt siden det umiddelbart ville ha visualisert hvor store deler av sitt liv Gunnerus faktisk tilbrakte utenfor kongeriket: knappe to års utdanning i København, fulgt av hele tretten års erfaring som student og magister ved toppuniversiteter i det protestantiske Tyskland. Det var denne kunnskapskapitalen han omsatte da han vendte tilbake til hjemlandet i 1755.¹

Jakobsen legger altså stor vekt på en programtale Gunnerus holdt under feiringen av det trondhjemske selskaps oppgradering til Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. I talen, som fyller 24 sider i selskaps *Skrifter*, tar biskopen for seg de ulike vitenskapsgrenenes innbyrdes avhengighet av hverandre og spenner opp et stort, sammenhengende lerret hvor naturvitenskap, teologi, historie, skjønnlitteratur og kunst osv. henger sammen og i praksis er like «nyttige» kunnskapsfelt. Dette tar Jakobsen til inntekt for et spesifikt, holistisk vitenskapssyn som i samtiden var i full oppløsning. I virkeligheten var programtalen et retorisk blendende forsøk på å binde sammen til et hele en serie fagdisipliner som mer og mer fremsto som «sprikande staur», mener han (s. 16).

I sine biologiske skrifter nevner Gunnerus Gud svært sjelden. I hans utrykte manuskript om kristendommens innføring i Norge (fullført 1771/72) er heller ikke Vår Herre noen aktør som brukes som forklaringsmodell. Men i filosofiske verk om sjelens udødelighet er han det. Jakobsen råder leseren til å være sjangerbevisst: at Gunnerus ikke nevner Gud mer enn et par steder i det

---

¹ Andre steder hvor Jakobsen forutsetter vel mye forhåndskunnskap hos leseren, er når han taler om «innbyingsskriftet som Pontoppidan underteikna i 1755» (s. 25; forklaringen kommer først på s. 75), eller når han introduserer János Sajnovics ved å vise til «den omtalte ekspedisjonen til dei to jesuittpatrane til Nord-Noreg» (s. 133; s. 105 nevnes kun jesuitten Maximilian Hell og hans norske assistent Borchgrevink, ikke Hells ordensbroder Sajnovics).

monumentale tobindsverket *Flora Norvegica* (1766–72), betyr ikke at han ikke trodde på skapelsesberetningen. Det er sjangeren, naturhistorien som fag, som gjør at den slags tematikk i høyden henvises til forord eller frontispiser. Like fullt er det variasjoner å spore; medisintutdannede Linné nevner paradoksalt nok Gud oftere i sine verk enn teologene Pontoppidan og Gunnerus (s. 188–191). Begrephistoriske betraktninger er en annen force hos Jakobsen. For eksempel er hans redegjørelse for Gunnerus' retorisk bevisste bruk av de tvetydige uttrykkene «natur» og «naturlig» oppklarende (s. 176–187). Han er også en mester i å avdekke ulike «undertekstar», som når han påpeker hvordan Gunnerus kunne redigere om på en tilforlatelig, selvbiografisk liste over hvilke lærere han hadde hørt i Halle i takt med endrede holdninger til pietisme og wolffianisme i samtiden (s. 32–34; Gunnerus hørte utvilsomt professorer fra begge leire).

Det tyske universitetslivet er godt og innsiktsfullt skildret, og her bidrar Jakobsen med mye nytt. Andre del av boktittelen, *nordisk vitenskapshistorie*, kunne imidlertid vært fulgt bedre opp, for eksempel gjennom komparative blikk på situasjonen i Sverige, som jo i langt større utstrekning enn Danmark var en vitenskapelig stormakt. I virkeligheten utgjør misunnelsen av Sverige en løpende undertekst gjennom svært mye av den dansk-norske vitenskapshistorien på 1700-tallet. Jakobsen tar ikke tak i denne underteksten. Skildringen av samarbeidet med Carl von Linné er i grunnen de eneste stedene i boken hvor Sverige overhodet er nevnt. Her inngår bl.a. Linnés utsagn om at presteskapet i Sverige, i motsetning til i Norge, ikke bryr seg om naturhistorie – uten at Jakobsen forsøker å se på sannhetsgehalten i eller årsakene til dette (s. 179). Tør vi håpe på at historikere på begge sider av grensen en vakker dag vil ta en pause i sin metodologiske nasjonalisme og gjennomføre en komparativ analyse av de ulike vitenskapsdisiplinenes kår i dansk-norsk og svensk(-finsk) sammenheng på 1700-tallet?

Den tverrvitenskapelige karakteren til biskopens vitenskapsselskap er som sagt slående. I Sverige bygde man opp et vitenskapsakademi for de «harde» og «nyttige» vitenskapene og et eget «vitterhetsakademi» for humanister, nettopp i de siste par tiårene før Gunnerus kom til Trondheim. Lignende prosesser foregikk også i København, noe Jakobsen nevner. Kanskje ble de to kulturene blandet i ett og samme selskap simpelthen fordi forholdene i Trondheim var så små? Det gjaldt å bygge på alle gode krefter: en dikterborgermester (Bredal) ble sekretær og bidro med poesi til selskapets *Skrifter*; en organist som også var meteorologisk interessert (Berlin), bidro med musikalske innslag under møtene og værrapporter til skriftene; en bibliofil adelsmann (Suhm) skrev historiefaglige fremstillinger; en biskop skrev litt om sjelens udødelighet, litt om dyr i havet, litt om landbruksprodukter; osv. osv. Det å være åpen og omfavnende kan kanskje ha vært en dyd av

nødvendighet og behøver ikke leses som uttrykk for noe særegent holistisk vitenskapssyn hos Gunnerus. Senere, da Gunnerus på oppdrag fra Struensee reiste til København for å legge frem en moderniseringsplan for de danske universitetsutdannelsene, tok han vitterlig til orde å skille ut historiefaget i et eget fakultet for «ikke-spekulativ humanioraforskning», som vi kanskje kunne kalt det i dag. Det rimer dårlig med programtalens «alt henger sammen med alt»-argumentasjon. Jakobsen kunne, med sin skarpe sans for retorisk analyse, kanskje ha drøftet disse to tilsynelatende divergerende utsagnene om vitenskapsdisiplinens innbyrdes forhold til hverandre – det ene fremført under en kongelig fest i Trondheim 1768, det andre i en offisiell innstilling til Struensee knappe tre år senere.

Forholdet til livlegen Struensee (*de facto* enehersker 1770–72) kunne Jakobsen likeledes ha gjort mer ut av. Han redegjør godt for forbindelsen mellom kongemakt og vitenskap gjennom hele den såkalte opplysningstiden, hvor selv en helt som Immanuel Kant kan siteres på følgende: «Tenk så mykje du vil og på kva du vil, men lyd!» (s. 55). Gunnerus var utvilsomt lydige – og han fordret lydighet mot det bestående. Jakobsen er åpen for at det akkurat her kan være umulig å trenge inn til hva fortidens aktører «egentlig» mente, innerst inne. Selv ikke i private brev eller dagboksnotater var det vanlig å ytre seg mot kongemakten. Gunnerus var da også et produkt av det bestående. Men så snart omveltningen hadde funnet sted, og Struensees henrettelse var et faktum, var han ikke fremmed for å ta bladet fra munnen. Som når han kort etter tilbakekomsten til Trondheim våren 1772 ytrer seg svært negativt – om enn implisitt – mot nettopp Struensee. Jakobsen blir her noe apologetisk. Det er uetisk å fremstille fortidens mennesker på en slik måte at de ikke hadde noe valg, sier han (s. 55). Men faktum er at Gunnerus dro til København i 1771 og gjorde det han kunne for å utnytte situasjonen med en reformivrig, eksplisitt opplysningsvennlig kuppemaker til sitt eget beste.

Når det er sagt, er det nok å begeistres over. Jakobsen avfeier effektivt en etablert epokeinndeling i dansk-norsk kirkehistorieskrivning, hvor biskop Gunnerus' eldre kollega – og støttespiller – Erik Pontoppidan er den emblematiske representanten for statspietismen, mens Gunnerus er blitt skildret som representant for opplysningen. Det synes å ha vært altfor mye som forbandt de to til at det er riktig å tale om noe revolusjonslignende brudd. I rettshistoriske fremstillinger er Gunnerus' tyske åttebindsverk fra 1748–52 stort sett helt uteglemt, hva enten det dreier seg om tyske eller skandinaviske rettshistorier. Poenget her – som ellers i boken – er ikke å argumentere for at hovedpersonen var særskilt genial eller forut for sin tid. At Gunnerus tar til orde for at en fyrste har legitim rett til å utrydde såkalte sigøynere (s. 273), er minst like interessant å få frem i lyset som eventuelle trekk som peker fremover mot det politisk korrekte i vår tid. Måten Gunnerus forholdt seg

til skjønnlitteratur på, er også et hittil undereksponert emne. En spennende argumentasjon for «de skjønne kunsters» betydning i samfunnet, finner Jakobsen i Gunnerus' forord til en dansk oversettelse av Nicolas Boileaus satirer fra 1757. Og slik kunne vi fortsatt.

Gunnerus og nordisk vitenskapshistorie utfordrer en rekke etablerte oppfatninger om vitenskap og religion på 1700-tallet og er i så måte en viktig bok. Med lekende letthet beveger forfatteren seg fra den ene siden av Gunnerus' liv og virke til den neste. Noen ganger blir han veldig begeistret for en enkelt, pregnant preken som han siterer og kommenterer over flere sider. En annen gang avspiser han en tusen siders latinsk avhandling med en enkelt sides omtale (s. 288–289; tittelen på verket er endog ufullstendig gjengitt). Det hender at Jakobsen springer vel raskt fra den ene sprikende stauren til den neste. Selv om herværende leser har hatt problemer med å henge med visse steder, forandrer ikke det på hovedinntrykket. Rolv Nøtvik Jakobsens *Gunnerus* er en bok å vende tilbake til. Uansett hvilket kapittel man velger å dykke ned i, vil det være interessante opplysninger å finne og fyndige formuleringer å glede seg over. Akkurat som hos Gunnerus selv.